

UVODNA BESEDA AVTORJA

Pisanja pričujoče knjige sem se lotil kot dolgoletni zbiralec vojaške dediščine in amaterski zgodovinski navdušenec. Moje zanimanje je bilo vse-skozi usmerjeno na potek druge svetovne vojne na Slovenskem, posebno me je privlačilo vse, kar sem lahko povezal z obstojem in delovanjem slovenskih protikomunističnih enot.

Ko sem ob svojem delu prebiral domačo in tujo literaturo, ki se dotika omenjene teme in tistih tem, ki so z njo neločljivo prepletene in povezane, sem v zvezi z že napisanim prišel do nekaterih spoznanj. Tako želim v tem uvodu o domači literaturi, ki je opisovala protikomunistične enote, v preteklem enopartijskem sistemu povedati vse tisto, kar je bilo zvečine v zadnjih delih nekaterih avtorjev že povedano. Ta literatura je bila enostranska, ideološka in politična, kar je seveda zaradi tedanje usmerjenosti slovenske družbe in prevladujočih revolucionarnih komunistično-socialističnih in kasneje na njih utemeljenih samoupravnih trendov treba razumeti; odgovarjala je pač svojemu času in njegovim zahtevam. Zgodovino je pisala politika in ta politika ni imela večjega političnega in razrednega nasprotnika, kot so bile sile, o katerih govori ta knjiga. Zato so v tej literaturi protikomunistične sile pretirano demonizirane, v posameznih segmentih celo izbrisane, kot da ne bi obstajale, kot da ljudje, ki so te sile oblikovali, sploh ne bi bili ljudje, izključen je vsak človeški pogled nanje. Toda, kot sem že napisal, razumem, da je bilo tako v našem polpreteklem času, bolj me moti to, da se tudi večina današnjega slovenskega zgodovinopisja in zgodovinarjev, razen nekaterih izjem, ne more otresti tradicionalnih pogledov in se dokopati do večje širine, predvsem pa ne zmore sproščenosti, ki jo ob sorodnih tematikah srečujem v tuji literaturi.

Ko govorim o tuji literaturi, bi se rad omejil na njeno posebno zvrst, ki mi je kot zbiralcu in zgodovinskemu navdušencu še posebej prirasla k srcu. Ta zvrst literature ne polemizira, temveč predstavlja, in ta zvrst v našem izboru zgodovinskega pisanja preprosto manjka. Sicer v tujini obstajajo dela, ki opisujejo vojaške enote med drugo svetovno vojno na slovenskem ozemlju v omenjenem tonu, vendar sem v njih opazil več pomanjkljivosti, nedoslednosti in celo napak, vendar menim, da te nikakor niso posledica zlonamernosti avtorjev, katerih prizadevnost bi v tem uvodu rad celo pohvalil, temveč njihove odmaknjenosti od slovenskega prostora in s tem onemogočenega dostopa do vseh virov, predvsem pa od pomoči ljudi s terena, katerim sam pri svojem delu posvečam posebno pozornost.

Moja knjiga morda ni pisana po splošnih normah zgodovinopisja, saj si pri njenem pisanju nisem izbral niti tipičnega pozitivističnega pristopa, ne ustvarjal znanosti po kakšnem zavezujočem nomološkem modelu, niti se nisem stvari lotil s pomočjo popularne naracije, vendar sem kljub vsemu skušal na posameznih mestih vključiti drobec vsakega. Kako mi je uspelo, puščam v presojo bralcu. Sam sem želel predvsem predstaviti enote protikomunistov. O tem priča tudi veliko število fotografij, ki jih bo bralec našel v knjigi in katerih namen je omogočiti bralcu vživeti se v vlogo ljudi, ki so tvorili v knjigi opisane formacije, podoživeti čas in dogodke in razumeti, ali pa si vsaj oblikovati večjo širino. Ker skuša biti moj pristop zavezan zvrsti zbiralske zgodovinske literature, ki sem jo omenil zgoraj, sem dobršen del knjige posvetil opisu podrobnosti, kakršnih se v svojem pisanju verjetno ne bi lotil noben uradni zgodovinar, ker pač nekako ne sodijo v normirano zgodovinsko pripoved. A to jim po mojem mnenju ne jemlje vrednosti, temveč jo zaradi dosedanje neizpričanosti celo dodaja. Pri tem imam v mislih opise tipov in modelov uniform, kap, čelad, činov, položajnih oznak, odlikovanj, opreme in oborožitve; sem morda sodijo tudi sheme formacij in dobesedni prepisi nekaterih dokumentov brez znanstvenega komentarja. A takšna je moja knjiga in kot taka je namenjena tako stroki kot širši javnosti. Brez dvoma se bo v knjigi marsikdo našel, v veliko

veselje mi bo že, če bo knjiga navdušila enega samega mladega zgodovinskega zanesenjaka ali kateregakoli kolega iz zbiralske »kaste«, neskončno pa bom ponosen, če bo segmente iz knjige pri svojem nadaljnjem delu uporabil tudi kateri izmed šolanih zgodovinarjev.

Na koncu uvoda bi se rad zahvalil vsem uslužbencem Muzeja novejšje zgodovine Slovenije, Arhiva Republike Slovenije, Gorenjskega muzeja Kranj, Tržiškega muzeja, Novi Slovenski zavezi in vsem njenim članom ter konzorciju glasila *Tabor*, društvu Slovenci v svetu in Studiji Slovenica.

Prav tako se zahvaljujem vsem, ki so posodili ali odstopili fotografsko gradivo in različne eksponate, vsem, ki so mi pri tem stali ob strani in mi pomagali, posebej še Pavletu Carju in Andreju Zorku za dobrohotne nasvete.

Hvala dr. Borisu Mlakarju za napisani uvod, ki je pričujočo knjigo pomagal umestiti v obravnavani tematski sklop slovenskega zgodovinopisja.

Ljubljana, avgust 2007

Aleš Nose

BESEDA K PRIČUJOČI KNJIGI

V zadnjem desetletju in pol se iz jasno razvidnih razlogov večja zanimanje tudi za tiste dogodke in pojave iz naše polpretekle zgodovine, ki so bili iz različnih razlogov bodisi potisnjeni v ozadje bodisi v javnosti predstavljeni pomanjkljivo ali celo enostransko. Med take gotovo spada tudi ves kompleks delovanja t. i. protipartizanskega oziroma protirevolucionarnega tabora na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Omenjeno zanimanje velja tako za ožjo strokovno, zgodovinopisno stroko kot tudi za širšo, laično publiko, ki pa je zaradi političnega in včasih tudi politikantskega izrabljanja te teme iz naše preteklosti še vedno pod udarom nepopolnih in s tem tudi zavajajočih podob ter interpretacij vojnega časa izpred 60 let.

Avtor Aleš Nose predstavlja v teh razmerjih posebno kategorijo, saj je po eni strani predvsem bralec in »uporabnik« tako strokovnega kot publicističnega zadevnega pisanja, po drugi pa je kot specializirani zbiralec materialnega zgodovinskega gradiva na svoj način tudi aktivni soustvarjalec podobe omenjenih dogodkov in pojavov. In sedaj, ko na podlagi svojega zbirateljskega dela akumulirano znanje skuša v sistematizirani obliki v svoji knjigi posredovati tudi zainteresirani javnosti, je njegova aktivna vloga še posebej izrazita. Vsekakor je za to knjigo predvsem značilna tematika, ki jo je avtor tukaj poimenoval pač kot »protikomunistične enote«. Lahko bi izbral tudi drugačno poimenovanje, toda tudi tako več kot dovolj jasno označuje vsebino in zato bo tudi slabše informirani bralec že ob naslovu dobro vedel, za kaj v knjigi gre.

Iz naslova enako izhaja, da gre predvsem za predstavitev vojaških formacij in skupin t. i. protirevolucionarnega tabora in torej ne za poskus celotne in kompleksne predstavitve tega tabora. To je namreč glede na značaj in pojavnost tega tabora (pre)velik zalogaj celo za poklicne zgodovinarje. Sicer je res, da je avtor predvsem v prvih poglavjih oziroma sklopih skušal zastaviti problematiko tudi širše, vendar je v naslednjih to v veliki meri opustil ter se je omejil predvsem na objavo temeljnih dokumentov, ki posamezno formacijo uvedejo oziroma politično umestijo, hkrati in predvsem pa prikažejo njeno notranjo strukturo. Slednje piscu služi kot izhodišče, da se potem tako v besedilnem delu kot tudi v slikovnem gradivu osredotoča predvsem na sistematičen prikaz enot, njihovih formacij, njihovega poveljniškega kadra ter raznovrstnih pripadajočih identitetnih obeležij oziroma znakov. Prav slednje je z vidika dosedanje zadevne literature najbolj originalen prispevek pričujoče knjige. Razvidno je tudi, da je skušal to temeljno vsebinsko zasnovo še dodatno preseči, in sicer z dvema segmentoma: najprej s slikovnimi (fotografskimi) ter

tematskimi sklopi, kot so na primer dogajanje na Turjaku in pogrebi oziroma prekopi žrtev med vojno ter odhod v Vetrinj in vračanje domobrancev že po končani vojni. Pri poglavju o generalu Rupniku pa je segel s prikazom t. i. Rupnikove linije tudi v čas pred vojno. Še dodatno pa sta zelo zanimiva dokumenta in hkrati koristni informaciji tudi objavi popolnega seznama častnikov, interniranih v Gonars, na eni ter seznam častnikov, sprejetih aprila 1945 v »Slovensko narodno vojsko«, na drugi strani.

V knjigi so predstavljene vse enote oziroma formacije, ki so se v taki ali drugačni obliki ter intenziteti med drugo svetovno vojno uvrščale v omenjeni protipartizanski oziroma protirevolucionarni tabor. Večino je avtor prikazal v zadostni meri, z delno izjemo t. i. drugega četništva iz let 1944–1945 ter Slovenske narodne vojske s konca vojne, ki pa je bolj ali manj resnično obstajala samo na papirju. Utemeljeno pa je največ pozornosti posvetil Slovenskemu domobranstvu; drugim formacijam pač bistveno manj, pri čemer je prostor, ki jim ga je namenil, poleg njihove »objektivne« pomembnosti določalo tudi v taki ali drugačni meri ohranjeno oziroma razpoložljivo gradivo. V knjigi so objavljene mnoge fotografije, doslej še nepoznane širši slovenski javnosti, kar je šteti za eno od njenih zelo pozitivnih strani. V besedilnem oziroma »zgodovinopisnem« delu je avtor uporabil večino za to tematiko pomembne literature, vendar z nekaterimi izjemami; podobno velja za uporabo arhivskih virov, čeprav seveda avtorjeva ambicija ni bila izdati knjigo strogo znanstvenega značaja. Nekatere trditve je iz literature povzemał mogoče premalo kritično. V celoti gledano pa je pričujoča knjiga zelo zanimiva in tudi zadosti celovita informacija, po kateri bodo radi segli bralci, ki se zanimajo za to problematiko, ki sicer še ni v zadostni meri preučena.

Ljubljana, avgust 2007

Dr. Boris Mlakar

DEVET LET

Devet let po prvem natisu je dopolnjena izdaja knjige Aleša Noseta *Domobranci zdravo – Bog daj* izšla v Sloveniji, ki je drugačna, kot je bila ob izidu leta 2008. Prihaja v večplastno, živahno tranzicijsko dogajanje, ki ga ožje lahko opredelimo kot tranzicijsko pravičnost, predvsem pa gre za njen bistveni del: pravico do groba in spomina. Če merimo uspešnost samostojne in demokratične Republike Slovenije skozi to prizmo, potem jo lahko umeščamo med bolj uspešne države na prehodu iz komunizma v demokracijo. Slovenija je s sprejetjem vrste zakonov (t. i. vojni zakoni) pa tudi z znanstvenimi in umetniškimi deli, medijskimi predstavitvami ter mnenjskimi opredeljevanji opravila ogromno delo.

Večina oseb, ki nastopajo v Nosetovi knjigi, je bila umorjena po drugi svetovni vojni. Če leta 2008 še ni bilo jasno, ali bodo dobili pravico do groba, pa je bil temeljni premik dosežen leta 2015 s sprejemom *Zakona o prikritih vojnih grobiščih in pokopu žrtev* ter odločitvijo Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve leta 2016, da se bo izkop žrtev iz prvega jaška v rovu sv. Barbare nadaljeval in da bodo ti posmrtni ostanki pokopani.

Ogromno je bilo narejenega tudi pri razkroju zgodovinskih mitov in tabujev titoizma. V Ljudski oz. Socialistični republiki Sloveniji so popisali le 46.000 smrtnih žrtev druge svetovne vojne in revolucije, zdaj jih je popisanih blizu 100.000. Revizije zgodovinskega spomina so velike, dnevno lahko spremljamo nova in nova spoznanja, ki se jim v širokem razponu dialoga potrjuje, ugovarja ter se jih dopolnjuje.

Ali je ob vseh teh spremembah Nosetova knjiga še zanimiva? Dokažimo, da je več kot zanimiva!

Alenka Puhar je v zborniku *Temna stran meseca* (1998) opozorila, da imamo fotografije zapornikov, ki jih je aretirala domobranska politična policija pa fotografirane nacionalsocialistične zločine, npr. streljanja talcev, obstaja pa komaj kaka fotografija komunističnih koncentracijskih in drugih taborišč, zaporov, še manj pa fotografije komunističnih zločinov zoper človečnost. Prav tako so v drugi Jugoslaviji iz javne rabe, razen če so služile propagandnim ciljem režima, izginile fotografije pripadnikov slovenskih protikomunističnih enot, podobno pa tudi fotografije Slovencev, mobiliziranih v okupatorske armade. Ves ta cenzorno-tabuizacijski mehanizem lahko imenujemo tudi mnemocid – ubijanje spomina. Komunistična oblast je uničila tudi večino dokumentov, ki so se nanašali na te enote oz. jih je sama ustvarila o njih.

Iz javnega spomina je izginilo največje število Slovencev v uniformah v drugi svetovni vojni. Če se število Slovencev v partizanskih enotah ocenjuje na okoli sto tisoč, jih je bilo v okupatorskih armadah in protikomunističnih enotah precej več. Že samo mobilizirancev v vermaht in vermaht ter domobrancev je bilo več kot sto tisoč.

Vsi ti Slovenci so se fotografirali, pisali in prejeli pošto, imeli uradne dokumente ... Poznamo nekaj osebnih zbirk fotografij iz nemške vojske s po več deset posnetki; Aleš Nose ve za človeka, ki je še v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja zažgal dva albuma domobranskih fotografij, ko se je začelo sojenje nekdanjemu domobrancu. Ocenjujemo, da je bilo v tem mnemocidu uničeno izredno veliko število fotografij, osebnih dokumentov, pisem in drugega dopisovanja ter dokumentov.

Po devetih letih lahko le potrdimo, da je Nose, ki je gradivo za knjigo zbiral tudi kot sodelavec Muzeja novejše zgodovine Slovenije, opravil temeljito delo, saj se v tem času niso našle fotografije, ki bi jo bistveno dopolnile, niti ni izšla publikacija, ki bi jo lahko vsaj primerjali z Nosetovo. Prav tako lahko avtorja le občudujemo, ker mu je uspelo z vztrajnim iskanjem identificirati še več kot dvesto oseb na objavljenih fotografijah, dobrih sto jih doslej še ni bilo v imenskem kazalu. Spremenjeno je poglavje *Javorovica, 16. marec 1944*.

Dr. Boris Mlakar je v spremni besedi k prvi izdaji kot odličen prispevek Nosetove knjige izpostavil »sistematičen prikaz enot, njihovih formacij, njihovega poveljniškega kadra«. Za priložnost novi izdaji je pripravil skoraj popolno organizacijsko shemo enot slovenskega domobranstva s seznamom večine domobranskih častnikov. Nadaljnje temeljite raziskave avtorja s področja protikomunističnega odpora napovedujejo še nove publikacije in članke. Značilnost prve izdaje je bila tudi ta, da je razmeroma hitro pošla, ni pa sprožila večjih javnih odmevov. Dopolnjena izdaja nadaljuje poslanstvo prve naklade. Z bogastvom vsebine, fotografijami, dokumenti, odlično dokumentacijo in novimi odkritji je vzorec, kako lahko znanstveno in tudi zbirateljsko delo prispeva k zdravljenju spomina.

Sporočilo knjige je tudi napotilo na prihodnost. Da lahko do resnice, sočutja, odpuščanja in sožitja pridemo le s spoštovanjem resnice. Zato je Nosetova knjiga del tranzicijskega dogajanja, s svojo kakovostjo pa dosega tudi mednarodne standarde. Dokazuje, da je breme zgodovine veliko, da pa se pri soočanju z njim lahko primerjamo z razvitim svetom. Tudi slovenske rane bratomornega spopada so namreč podobne tistim iz drugih velikih državljanskih vojn in jih bomo zdravili še dolgo.

Ta knjiga je delo, ki nam pove, da idealizirane, pristranske podobe enega ali drugega tabora iz državljanske vojne ne zdržijo. Sporoča, da je bolj razumno obsoditi vsakršno vojno, revolucionarno in protirevolucionarno nasilje. Trpljenje vseh prednikov pa je trpljenje ljudi v skrajnih razmerah, v dobi skrajnosti.

Zato je druga, dopolnjena izdaja *Domobranci zdravo – Bog daj* še vedno usmerjena v bolj strpno in manj nasilno prihodnost. Dragoceno je zbiranje in varovanje sledov, da nam bo resnica bolj dostopna – brez zlorabe zgodovine za doseganje premoči nad soljudmi.